

12. Судебно-почерковедческая экспертиза малообъемных почерковых объектов: метод. пособ. для экспертов. — Вып. 1.— М.: РФЦСЭ, 1996. — 150 с.
13. Судебно-почерковедческая экспертиза: метод. пособ. для экспертов, следователей, судей. — Вып. 1. — М.: ВНИИСЭ, 1988. — 127 с.
14. *Сысоева Л.А.* Теория и практика судебно-почерковедческой экспертизы на рубеже XXI века: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Л.А. Сысоева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1200199>
15. Удосконалення практики застосування наукових розробок у судово-почеркознавчій експертизі на сучасному етапі її розвитку в Україні: звіт Київ. НДІ суд. експ. про науково-дослідну роботу П.1.1—2005/5. — К., 2009. — 99 с.
16. Человек будущего. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://mnogodeneg.kiev.ua/?q=node/22>
17. *Шахтарина Н.И.* Судебно-почерковедческая экспертиза с использованием данных количественной зависимости частных признаков / Н.И. Шахтарина // Экспертная техника. — М.: ЦНИИСЭ, 1968. — Вып. 26. — С. 3—17.

Резюме

Приведен перечень существующих количественных методов исследования почерка, проанализировано состояние научно-исследовательских разработок при проведении почерковедческих экспертиз, определены пути усовершенствования проведения почерковедческой экспертизы.

Summary

The article describes lists of quantitative methods of researching manuscripts. Here is considered stay of using scientific developments in researching handwriting examinations and defined ways of improvement of handwriting examination.

Є.Ю. Свобода, канд. юрид. наук, ст. викладач

Національна академія внутрішніх справ

СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ПІДПИСІВ: СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ

В статті розглядається поняття “підпис”, проаналізовано можливості дослідження підписів в залежності від завдань, які вирішує експерт.

На сьогоднішній день підпис є найбільш розповсюдженим матеріалом, який надходить на дослідження в якості об’єкту судово-почеркознавчої експертизи. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність більш ретельного його вивчення.

Вивченням різних аспектів дослідження підписів займалися такі відомі вчені, як Л.Є. Ароцкер, О.А. Єлисеєв, Н.І. Клименко, Н.О. Комісарова, В.В. Липовський, З.С. Меленевська, В.Ф. Орлова, Т.В. Орлова, С.М. Потапов, С.А. Ципенюк, Б.І. Шевченко та інші.

Отже, багато напрацювань в даному напрямку вже є. Проте, необхідно підкреслити, що не зважаючи на велику кількість робіт, присвячених дослідженню підпису, на сьогоднішній день немає єдиного визначення цього поняття.

Розглянемо генезис поняття “підпис”.

Так, наприклад, С.М. Потапов, який сформував основні принципи криміналістичної ідентифікації та основи судового почеркознавства, також приділяв увагу і дослідженню підписів [11, с. 11]. Він досить скептично оцінював можливості ідентифікації виконавця неавтентичного підпису. Досліджуючи різні способи технічної підробки підписів, С.М. Потапов зазначав, що у більшості випадків можливо лише встановити сам факт підробки без визначення виконавця такого підпису, тому що в таких випадках втрачаються окремі ознаки почерку, необхідні для ідентифікації виконавця підпису.

А.А. Єлисеєв також основну увагу приділяв дослідженню підпису, способів його підробки. Проте найбільш повно в теоретичному та методичному розумінні питання дослідження підписів, що виконані з наслідуванням, були розроблені Л.Ю. Ароцкером [11, с. 15], який вперше теоретично обґрунтував та практично доказав можливість ідентифікації виконавця неавтентичного підпису, виконаного з наслідуванням.

Інший відомий науковець З.М. Соколовський присвятив свою працю одному зі складних питань в почеркознавчій експертизі — ідентифікації особи за підписом, який повністю або в більшій своїй частині складається зі штрихів, що не утворюють букв [15].

В подальшому дослідженнями підписів займалися такі вчені, як В.Ф. Орлова (запропонувала класифікацію ідентифікаційних ознак підписів, вивчення механізму та ознак підробки підписів та ін.), В.В. Липовський (розробляв методику дослідження підписів, досліджував підписи, виконані від імені інших осіб, осіб похилого віку тощо) [11, с. 22], С.А. Ципенюк (ідентифікація виконавця підписів від імені неграмотних осіб, виконаних лівою рукою, з наслідуванням “друкованому” шрифту) [11, с. 26], З.М. Меленевська (аналіз ознак підписів при схожості загальних та деяких окремих ознак почерку та підписів у особи, що підробила підпис, та особи, підпис якої підробили тощо) та інші.

Отже, бачимо, що підпис продовж тривалого часу був об’єктом пильної уваги експертів-почеркознавців, і сьогодні він не втратив своєї актуальності.

Зупинимося на основних ознаках даного явища. Як відомо, саме поняття будь-якого явища повинно відображати його сутність, призна-

чення, функціональність. Відповідно для того, щоб визначити поняття підпису, необхідно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати наведені в науковій та іншій довідковій літературі визначення поняття підпису;
- виділити основні ознаки підпису;
- на підставі досліджених ознак запропонувати визначення підпису.

В Новому тлумачному словнику української мови підпис визначається як “прізвище або ініціали, написані власноручно під текстом, малюнком, картиною і т. ін., як свідчення авторства або потвердження чого-небудь; автограф” [13].

“Словарь русского языка” за редакцією Н.Ю. Шведової визначає підпис як 1) надпис під чим-небудь, під картиною; 2) власноручне написання прізвища [14, с. 438].

Як бачимо, основними ознаками наведених визначень підпису виступають:

- відображення прізвища (інколи ім’я та по-батькові) у підписі;
- власноручне виконання підпису;
- в деяких джерелах вказується на посвідчувальний характер підпису.

В юридичних енциклопедичних словниках можна зустріти визначення підпису як повноваження посадових осіб об’єднань, підприємств та установ на підписування документів, що складаються в них; як повноваження посадових осіб державних органів та інших організацій на підписування вихідних від них документів; він є обов’язковим реквізитом документів [17, с. 326].

Таким чином, відповідно до наведених в юридичній літературі визначень ознаками підпису є:

- це повноваження посадових осіб підприємств, установ та організацій на підписування вихідної кореспонденції;
- посвідчувальна функція підпису;
- власноручне виконання.

Як бачимо, в даних визначеннях підпис виступає в якості повноваження посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій тощо, проте слід зазначити, що підпис може використовуватися в якості посвідчувального знака будь-ким. Наприклад, при оформленні банківських документів, складанні різних цивільних та господарських угод, заповнюванні квитанцій на сплату комунальних послуг тощо. Тому такі визначення в неповній мірі характеризують основні ознаки підпису, а, отже, не в повній мірі відображають сутність поняття підпису.

В криміналістичних джерелах запропонували визначення підпису, яке є більш повним порівняно з наведеними у довідкових словниках, але в загальному значенні також відображають всі ті основні ознаки, які розкриті в тлумачних довідниках.

Так, відомий криміналіст Л.А Вінберг визначає підпис як власноручно виконане позначення свого прізвища в будь-яких документах з метою затвердження, тобто він має на меті затвердити ті дані, факти, події, які містяться в документі [3, с. 151].

В підручнику криміналістики за загальною редакцією Р.С. Белкіна надається визначення підпису як особливого виду рукопису, що відображає прізвище особи у вигляді букв або умовних письмових знаків та має затверджувальне значення [2, с. 291].

Також в науковій літературі, присвяченій судово-почеркознавчій експертизі, можна зустріти визначення підпису як слова, що позначає прізвище конкретної особи, що проявляється в однотипності загальних і окремих ознак почерку і підпису [9, с. 5]; як особливий вид рукопису, який відображає прізвище (іноді ім'я, по-батькові) особи у вигляді букв або умовних письмових знаків і має затверджувальне призначення.

Як бачимо, в наданих визначеннях основна увага приділяється наступним аспектам:

- підпис — це слово або вид рукопису;
- відображенню в підписі прізвища (іноді ініціалів) особи;
- власноручному виконанню особою свого підпису;
- затверджувальній функції підпису.

Дещо інше визначення підпису наведене в навчальному посібнику, підготовленому авторським колективом В.М. Абрамова, О.О. Садченко, Є.Ю. Свобода. Відповідно до наведеному в посібнику визначення, підпис — це графічне зображення, що визначає особистість його виконавця й виконане ним з метою засвідчення.

Тобто основними ознаками наведеної дефініції підпису є:

- підпис — це графічне зображення;
- підпис є посвідчувальним знаком конкретної людини;
- підпис може складатися з усіх літер імені, по батькові, прізвища або бути умовним позначенням;
- підпис виконується власноручно;
- підпис наноситься на документ [1, с.76].

Схоже визначення підпису можна зустріти у підручнику з судово-почеркознавчої експертизи за загальною редакцією З.С. Меленевської, в якому під підписом розуміється “графічне начертання, яке позначає

особу його виконавця, і яке виконується ним з метою посвідчення фактів, подій тощо” [12, с.189].

Так, Н.О. Комісарова визначила три основні ознаки підпису. Вона зазначила, що, по-перше, графічне зображення можна вважати підписом тільки при наявності трьох складових:

- власноручне виконання підпису;
- визначення або умовне визначення прізвища особи, що його виконала;
- обов’язково — засвідчувальний характер.

По-друге, підпис повинен бути виконаний для засвідчення певного документу чи для засвідчення виявлення волі в такому документі, або ж для засвідчення авторства стосовно творів мистецтва.

По-третє, формування підпису як засвідчувального знаку є складним психологічно-анатомічним процесом, який починається у свідомості людини, і, базуючись на динамічному стереотипі і часових зв’язках, набуває остаточного виду у вигляді графічного зображення на матеріальному носії.

На підставі цих трьох складових ознак Н.О. Комісарова визначила підпис як “особливий вид рукопису, що базується на динамічному стереотипі і часових зв’язках, та ілюструє прізвище конкретної особи (іноді ініціали, ім’я та по-батькові) у вигляді літер, або умовних письмових знаків, який виконаний цією особою власноруч, із засвідчувальною метою на певному матеріальному носії” [5, с. 214].

Цікавою є думка з приводу визначення підпису, наведене В.Ф. Орловою. З одного боку, вона визначає підпис як власноручне виконане позначення свого прізвища, що має на меті служити затверджувальним знаком. Науковець підкреслює, що не кожне власноручно виконане позначення прізвища є підписом. На її думку, для підпису позначення прізвища повинно виступати в якості затверджувального знака. Тому таке позначення прізвища виконується, як правило, особливим чином, відмінним від простого написання прізвища в тексті якого-небудь документу. Підпис може складатися з усіх букв, які утворюють прізвище даної особи, містити в собі не всі, а лише окремі букви прізвища та взагалі складатися з довільних штрихів. Тому відсутність букв у підпису не є підставою для того, щоб він втратив своє призначення — бути затверджувальним знаком [16, с.303].

На підставі всього вище зазначеного, можна запропонувати наступне визначення підпису як об’єкта судово-почеркознавчої експертизи — це вид рукопису, який власноручно наноситься особою на документ

з метою надання йому юридичної сили внаслідок засвідчення певних фактів, подій, інформації тощо, які мають відношення до особи виконавця, та в якому відображаються індивідуальні властивості письмово-рухової навички особи, що його виконала.

Враховуючи науково-технічний прогрес, використання в діловодстві комп'ютерної техніки та збільшення у зв'язку з цим кількості підписів, що надходять на дослідження в експертні підрозділи, стає зрозумілим актуальність продовження вивчення підписів, способів їх підробки та подальше дослідження їх ознак з метою вироблення новітніх методів дослідження підписів, вирішення ідентифікаційних та неідентифікаційних завдань дослідження підписів та вироблення визначення підпису, яке буде однаково сприйматися в науковій літературі всіма криміналістами.

В різний час неідентифікаційними дослідженнями підписів займалися такі вчені, як Л.Ш. Горгошидзе (дослідження підписів, виконаних в стані алкогольного сп'яніння), Л.В. Маркова (дослідження автопідробних підписів), О.М. Лисенко (дослідження підписів, виконаних із наслідуванням — стосовно встановлення їх виконавця), В.В. Липовський (дослідження підписів, виконаних особами похилого і старечого віку), Н.О. Комісарова (дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю), Т.М. Жакова (дослідження схожих підписів) тощо.

В слідчій та судовій практиці зустрічаються випадки, коли особи, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, підписують різні документи (наприклад, договір дарування, купівлі-продажу тощо). Потім виникають суперечки стосовно дійсності таких документів та внутрішнього стану виконавця під час їх підписування, і ці підписи надходять на експертне дослідження. Тому зрозуміло, що експерт для відповіді на поставлені перед ним слідчим або судом питання повинен знати основні ознаки підписів, виконаних в стані алкогольного сп'яніння.

Л.Ш. Горгошидзе дослідила та перелічила основні інформативні ознаки, за допомогою яких можливо діагностувати стан алкогольного сп'яніння особи, що виконала підпис [4, с. 88–95].

Не менш значущим для експертної та слідчої практики є дослідження підписів, виконаних особами похилого (60–74 років) та старечого (75–90 років) віку, які провів В.В. Липовський. Інтерес до досліджень таких підписів полягає в тому, що з віком, особливо після 60–65 років, значно збільшується частота гострих порушень мозкового кровообігу. В цей період характерними захворюваннями серед визначеної категорії

осіб є крововиливи (інсульты), інфаркти мозку та гострі гіпертонічні енцефалопатії, захворювання Паркінсона. Ці хвороби мають різну клінічну картину, і часто супроводжуються порушенням рухових функцій організму. Проте слід зазначити, що інколи даних порушень може і не спостерігатися [9, с. 56–61].

В.В. Липовський досконало вивчив діагностичні ознаки підписів осіб похилого та старечого віку, дав їх детальну характеристику, а також запропонував експертну систему, що дозволяла в діалоговому режимі “експерт-система” здійснювати повний і всебічний аналіз цих підписів з метою встановлення характеру діючих під час їх виконання збиваючих факторів. Базуючись на проведених дослідженнях, він визначив комплекс діагностичних ознак, характерних для підписів осіб похилого й старечого віку, виконаних під впливом природних (постійних і тимчасових) внутрішніх об’єктивних збиваючих факторів, а також провів розмежування даного комплексу з діагностичними ознаками, що мають місце в підписах, виконаних із наслідуванням підписам осіб даної вікової категорії [9, с. 56–61].

Слід зазначити, що дослідження підписів, виконаних від імені осіб похилого та старечого віку, часто є одним з найбільш складних при проведенні судово-почеркознавчої експертизи. Це обумовлено, перш за все, самим характером даного об’єкту, який часто змінювався з причини недостатньої письмової практики, впливом на рухові функції пишучої руки вікових змін організму та захворювань тощо [9, с. 56].

Н.О. Комісарова досліджувала питання виконання підписів в умовах обмеженого зорового контролю. У своєму дисертаційному дослідженні вона відзначила, що обмеження зорового контролю є одним з основних факторів, що створюють незвичайні умови виконання підписів. Особи, що виконують підписи з обмеженим зоровим контролем, роблять це автоматично, завдяки відпрацьованому письмовому рефлексу, що призводить до невисокої варіаційності підписів.

Підсумувавши результати експериментальних досліджень, науковець відмітила, що при виконанні підписів в умовах обмеженого зорового контролю в осіб спостерігаються:

- уповільненість темпу виконання — кожен елемент виконується ретельно, при цьому ступінь зв’язності зберігається); спостерігається повернення до безбуквених варіантів підписів (при збереженні розчерку), підсилення натиску, зниження ступеню координації рухів, петельні штрихи часто стають кутастими, розміщення штрихів і розмір елементів підписів збільшуються. Крім того, змінюється

загальна будова букв і штрихів підпису; особливості напрямку рухів при їхньому виконанні; форма площі, обкресленої штрихами підписів; спосіб зв'язування елементів підписів; співвідношення розмірів елементів (збільшення підрядкових петельних, початкових і заключних штрихів); розташування крапок з'єднання та перетинання штрихів тощо;

- уповільненість темпу виконання підпису — при слабкому освітленні виконання підпису супроводжувалося ретельним виконанням кожного елемента підпису. Знизився ступінь координації рухів, петельні штрихи ставали кутастими, висхідні штрихи — звивистими; розміщення штрихів і розмір елементів підпису збільшувалися;
- зміна розміру штрихів підпису — відбувається у результаті ускладнення візуального контролю за виконанням підпису [6, с.114].

Результати проведеного Н.О. Комісаровою дослідження показали, що підписи, виконані в умовах обмеженого зорового контролю, піддаються певним змінам, проте за такими підписами можлива ідентифікація особи, якою вони виконані. Характерні ознаки таких підписів дозволяють вирішити і питання неідентифікаційного характеру при виконанні підписів в незвичайних умовах.

Таким чином бачимо, що питанням діагностичного дослідження підписів приділялося достатньо уваги. Проте слід зазначити, що до сьогодні ці питання не в повній мірі висвітлені в науковій літературі. Крім того, на сьогоднішній день не розроблені методики вирішення класифікаційних завдань, що обумовлює актуальність дослідження в даній сфері.

Список використаної літератури

1. *Абрамова В.М.* Альбом схем із судово-почеркознавчої експертизи: Навч. посібник / В.М. Абрамова, О.О. Садченко, Є.Ю. Свобода. — К.: Паливода, 2003. — 120 с.
2. *Аверьянова Т.В.* Криміналістика: учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Е.Р. Россинская; под ред. Р.С. Белкина. — М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — 990 с.
3. *Винберг Л.А.* Почерковедческая экспертиза: Учебник / Л.А. Винберг, М.В. Шванкова / Под ред. Р.С. Белкина. — Волгоград: НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1977. — 208 с.
4. *Горгошидзе Л.Ш.* Судебно-почерковедческое исследование подписей, выполненных в необычных условиях (состояние алкогольного опьянения) в целях решения диагностических и идентификационных задач / Л.Ш. Горгошидзе, А.В. Смирнов // Экспертная техника. — 1985. — Вып. 89. — С. 88–97.
5. *Комісарова Н.О.* Вдосконалення методики дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю / Н.О. Комісарова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць. — 2004. — Вип. 1. — С. 213–220.

6. *Комісарова Н.О.* Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Н.О. Комісарова; Донецький ін-т внутрішніх справ МВС України. — Д., 2003. — 200 с.
7. *Липовский В.В.* К вопросу о пределах совпадения признаков в разных подписях одного лица / В.В. Липовский // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1988. — Вып. 37. — С. 53–57.
8. *Липовский В.В.* Почерковедческое исследование подписей, выполненных “на просвет” / В.В. Липовский // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1978. — № 16. — С. 64–67.
9. *Липовский В.В.* Особенности подготовки материалов на экспертизу подписи / В.В. Липовский. — М.: ВНИИСЭ, 1978. — 47 с.
10. *Липовский В.В.* Диагностические исследования при экспертизе подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста / В.В. Липовский // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1992. — Вып. 44. — С. 56–61.
11. *Лысенко А.Н.* Теоретические и методические основы криминалистической идентификации исполнителя неподлинных подписей, выполненных с подражанием: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.Н. Лысенко; Киевский НИИ судебной экспертизы. — М., 1993. — 200 с.
12. *Меленевська З.С.* Судово-почерковзнавча експертиза: навч.-метод. посіб. / З.С. Меленевська, Є.Ю. Свобода, А.І. Шаботенко; за ред. І.П. Красюка. — Укр. центр духовної культури, 2007. — 280 с.
13. *Новий глумачний словник української мови у 3-х томах. Т. 2 / Укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко.* — К., 2003, — 928 с.
14. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. — М., 1988. — 750 с.
15. *Орлова В.Ф.* Теория судебно-почерковедческой идентификации / В.Ф. Орлова. — М.: ВНИИСЭ, 1973 — Вып. 6. — 336 с.
16. *Соколовский З.М.* Некоторые вопросы идентификации личности по безбуквенным подписям / З.М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза: сборник научных трудов. — К., 1957. — С. 87–96.
17. *Юридический энциклопедический словарь / А.Я. Сухарев.* — М.: 1987. — 527 с.
18. *Чепульченко Т.А.* Влияние острых нарушений мозгового кровообращения на устойчивость признаков подписей лиц пожилого и старческого возраста / Т.А. Чепульченко, В.В. Липовский // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1982. — Вып. 24. — С. 75–80.

Резюме

В статье освещены понятие “подпись”, определяются признаки, значение подписи, возможности исследования підписи на современном этапе.

Summary

In the article analysis of the term “signature”, research opportunities signatures depending on the tasks solved by an expert.